

Prekogranični region „Krš“

„Regionalna saradnja i umrežavanje u oblasti poljoprivrede,
ruralnog i ekonomskog razvoja prekograničnih područja”

Bilješke sa sedmog sastanka grupe zainteresovanih strana
prekograničnog regiona „Krš”

Bilješke sa sedmog sastanka grupe zainteresovanih strana prekograničnog regiona „Krš“

31. maj 2018.

SL Industry Hotel, Trebinje, Bosna i Hercegovina

I Lista učesnika

Na sedmom sastanku grupe zainteresovanih strana prekograničnog regiona „Krš“ prisustvovalo je 38 učesnika, među kojima predstavnik stručni saradnik za poljoprivredu i ruralni razvoj, predstavnik Centra za razvoj Hercegovine, predstavnici zainteresovanih strana prekograničnog regiona „Krš“, senior i regionalni eksperti iz oblasti poljoprivredno prehrambenih proizvoda i turizma.

Prilog 1: Lista učesnika

II Program

31. maj 2018. (četvrtak)

10:30 – 11:00 **Dolazak učesnika i piće dobrodošlice**

11:00 – 11:15 **Pozdravni govor**

Marko Žižić, SWG regionalni koordinator

Rade Drinjak, Grad Trebinje, Stručni saradnik za poljoprivredu i ruralni razvoj

Slobodan Vulešević, Centar za razvoj Hercegovine

11:15 – 11:20 **ABDA aktivnosti implementirane u prekograničnom regionu „Krš“**

Marko Žižić, SWG regionalni koordinator

- Poziv za podršku manifestacijama u prekograničnom regionu „Krš“
- Obuka u prekograničnom regionu „Krš“ „Razvoj lanaca vrijednosti u turizmu i agro-biznis sektoru“

11:20 – 12:00 **Podržane P2P manifestacije**

Prezentacija potencijala u regionu

12:00 – 12:10 *Suzana Milošević Đorđević – Proces mapiranja u regionima*

12:10 – 12:35 *Predrag Marković - Prezentacija podataka prikupljenih u cilju mapiranja lanaca vrijednosti poljoprivredno prehrambenih proizvoda i njihovog razvoja*

12:35 – 13:00 *Filip Sekuloski – Prezentacija podataka prikupljenih u cilju mapiranja turističkih lanaca vrijednosti i njihovog razvoja*

13:00 – 14:00 **Diskusija**

14:00 – 15:00 **Ručak**

15:00 **Odlazak učesnika**

III Bilješke sa sastanka

U SL Industry Hotelu u Trebinju, 31. maja 2018. u Trebinju je održan sedmi sastanak grupe zainteresovanih strana prekograničnog regiona „Krš“, u organizaciji SWG-a.

Sastanak je bio posvećen dosadašnjim i budućim aktivnostima na projektu „Regionalna saradnja i umrežavanje u oblasti poljoprivrede, ruralnog i ekonomskog razvoja prekograničnih područja“, finansiranom od strane Evropske Unije, predstavljanju manifestacija podržanih u okviru Javnog poziva „Ljudi-ljudima“ za podršku manifestacijama, kao i predstavljanju podataka dobijenih mapiranjem lanaca vrijednosti.

Tokom sastanka diskutovane su sledeće teme:

- ABDA aktivnosti implementirane u prekograničnom regionu „Krš“
- Poziv za podršku manifestacijama u prekograničnom regionu „Krš“
- Obuka u prekograničnom regionu „Krš“ „Razvoj lanaca vrijednosti u turizmu i agro-biznis sektoru“
- Podržane P2P manifestacije
- Proces mapiranja u regionima
- Presentacija podataka prikupljenih u cilju mapiranja lanaca vrijednosti poljoprivredno prehrambenih proizvoda i njihovog razvoja
- Presentacija podataka prikupljenih u cilju mapiranja turističkih lanaca vrijednosti i njihovog razvoja

1. Zvanično otvaranje sastanka:

Marko Žižić, regionalni koordinator prekograničnog regiona „Krš“ je pozdravio sve prisutne i zahvalio na izdvojenom vremenu da prisustvuju sastanku. Pošto je jedan dio učesnika po prvi put na sastancima grupe zainteresovanih strana, on je ukratko predstavio organizaciju, i ono što je do sada urađeno u regionu. Nakon predstavljanja učesnika sastanka, prisutne su pozdravili predstavnik Grada Trebinja i Centra za razvoj Hercegovine.

Rade Drinjak, stručni saradnik za poljoprivredu i ruralni razvoj Grada Trebinje je poželio dobrodošlicu učesnicima u Trebnje. „Stalna radna grupa za ruralni razvoj implementira ovaj projekat, i odabrana je ova regija koju smo nazvali „Krš“ koja je specifična po mnogim karakteristikama, kada je u pitanju agroekologija, klimatsko područje, običaji i tradicija ruralnog stanovništva koje živi u ovom području. Poželio bih Vam da se osjećate ugodno i da sastanak prođe konstruktivno, i da iznesete svoje razmišljanje“.

Slobodan Vulešević, je ispred organizacije Centar za razvoj Hercegovine, kao neko ko je učestvovao u dosadašnjem radu prekograničnog regiona „Krš“ poželio ugodan rad i pozdravio prisutne učesnike: „Zadovoljstvo mi je što vidim ovoliki broj ljudi koji dolazi iz baze, sa terena, bez kojih ova radna grupa i region ne bi bio ono što jeste. CRH se od 2004 bavi mapiranjem lokalnih potencijala i njihovim korišćenjem u svrhu razvoja lokalne ekonomije. To danas znači da je region „Krš“ sasvim normalan nastavak svih onih aktivnosti koje je Centar za razvoj Hercegovine realizovao u prethodnom periodu. SWG uz pomoć logistike koju generalno pruža svim regionima

koje je razvio na prostorima jugo-istočne Evrope, daje novi kvalitet i mogućnost i lokalnoj i maloj nevladinoj organizaciji kao što je CRH da afirmiše sav onaj potencijal koji region pruža i da se pozicionira na ono mjesto gdje zaista i zaslužuje“.

2. ABDA aktivnosti implementirane u prekograničnom regionu „Krš“

Marko Žižić, regionalni koordinator prekograničnog regiona „Krš“ je predstavio ono šta je urađeno u periodu od otvaranja kancelarije u Nikšiću, u IPC Tehnopolis. Mjesec dana nakon otvaranja kancelarije održan je šesti sastanak prekograničnog regiona „Krš“, na kojem je najavljen Javni poziv za podršku manifestacijama koji je bio otvoren mjesec dana, do 14. aprila 2018.

Na poziv se prijavilo ukupno 8 manifestacija , od kojih su podržane tri. Nakon što su obezbjeđena dodatna sredstva od drugih donatora, podržane su još dvije manifestacije, što čini ukupno 5 manifestacija koje SWG finansijski podržava u regionu „Krš“.

01.	Udruga: „Hercegovački plodovi mediterana“ Stolac	Sajamska manifestacija Hercegovački Plodovi Mediterana Stolac
02.	Mreža za ruralni razvoj Crne Gore	Regionalni ruralni kamp za mlade
03.	Biciklistički klub „Perun“	Biciklom po zaboravljenim stazama Putevima starog Ćire
04.	Opština Nevesinje	„Plodovi hercegovačkog krša“ Regionalni sajam domaćih proizvoda i ručne radinosti
05.	Turistički klaster Montenegro	Boem Fest
06.	NVO Pro Futuro	Deveti Bedem Fest „Tvoj Grad“
07.	Ski centar Vučje	Dani Kalopera
08.	NVO Morakovo	Promocija tradicionalnih jela regiona „Krš“

P2P događaji finansirani od EU sredstava

01.	NVO Pro Futuro	Deveti Bedem Fest „Tvoj Grad“
02.	Mreža za ruralni razvoj Crne Gore	Regionalni ruralni kamp za mlade
03.	Opština Nevesinje	„Plodovi hercegovačkog krša“ Regionalni sajam domaćih proizvoda i ručne radinosti

P2P događaji finansirani od strane drugih donator u prekograničnom regionu

01.	Biciklistički klub „Perun“	Biciklom po zaboravljenim stazama Putevima starog Ćire
02.	NVO Morakovo	Promocija tradicionalnih jela regiona „Krš“

U periodu od 26-28. aprila 2018. održana je obuka u Tivtu sa temom „Razvoj lanaca vrijednosti u turizmu i agro-biznis sektoru“. Obuku su držali Ivica Sivrić, ekspert za ruralni razvoj i voditelj odsijeka u REDAH-u. On je kao jedan od onih koji je radio na samom formiranju regiona „Krš“ govorio o značaju mapiranja i analizi poljoprivrednih i turističkih resursa u regiji „KRŠ“ kao i o ulozi i značaju svih zainteresovanih strana u razvoju Agroturističkih potencijala regije „KRŠ“. Ratko Bataković, iz Mreže za ruralni razvoj Crne Gore je održao predavanje o značaju analize lanca vrijednosti u agroturizmu i vještinama za njegovo unaprjeđenje kao i o vještinama korigovanja lanca vrijednosti i ulozi marketinških aktivnosti u procesu brendiranja agroturističke destinacije. Trećeg dana obuke učesnici su posjetili Farmu Moric, Ilije Morica koji se bavi maslinarstvom, kao primjer dobre prakse. Tokom obilaska imanja on je govorio učesnicima o vještinama upravljanja agroturističkim domaćinstvom i vještinama stvaranja dodate vrijednosti poljoprivrednim proizvodima kroz pružanje usluga u turizmu.

Rađeno je na proširenju grupe zainteresovanih strana, što je rezultiralo prisustvom novih učesnika na sastanku.

3. Podržane P2P manifestacije

Učesnici čije su aplikacije u okviru poziva za podršku manifestacijama podržane su predstavili svoje organizacije i manifestacije.

Ana Petrović iz Biciklističkog kluba „Perun“ iz Nikšića je predstavila klub koji predstavlja i biciklijadu „Biciklom po zaboravljenim stazama, putevima starog voza Čire“. Klub je osnovan 2006. godine i sve više radi na promociji planinskog biciklizma kao turističkog proizvoda, odnosno kao alatke za povezivanje sporta i ruralnog turizma, ekologije i poljoprivrede. Cilj projekta je da se očisti dionica stare pruge kuda je prolazio voz Čira kako bi se osposobila za biciklističku stazu. Na toj dionici se nalaze dva seoska domaćinstva. Prema njenim riječima povezali su kulturno historijsko nasleđe, spomenike, kulturna dobra, prirodu, izvore, jezero Krupac. Dionica je duga 37 kilometara i njenim mapiranjem i uređenjem doprinijelo bi se razvoju ruralne oblasti. Događaj je planiran za 3. jun 2018.

Velizar Kovačević, predstavnik NVO „Morakovo“, koja organizuje „Promociju tradicionalnih jela regiona Krš“ je predstavio svoju nevladinu organizaciju koja je formirana prije deset godina, i za to vrijeme je realizovala više desetina projekata. Jedan od njih je tradicionalni Ekološki kamp sa djecom bez roditeljskog staranja iz Bijele i Banja Luke. Rađene su biciklističke staze, promocija proizvoda, jela. Na događaju koji organizuju, pored više od stotinu ljudi, očekuju prisustvo diplomatskih predstavnika. Učesnici će biti gostujući proizvođači koji će promovisati jela iz Hercegovine. On je tom prilikom pozvao sve da 9. i 10. juna 2018. dođu u Župu i prisustvuju ovom događaju.

Sajam domaćih proizvoda i ručne radinosti „Plodovi hercegovačkog krša“ predstavio je Miljan Buha, iz Opštine Nevesinje. Sajam će okupiti veliki broj lokalnih i regionalnih izlagača, a održaće se 11. avgusta 2018. kada se održava i tradicionalna Nevesinjska Olimpijada koja traje preko 130 godina. To će pomoći da sajam bude održiv i u budućnosti, i da zadrži neke komponente koje su unesene: rad sa mladima, podsticanje mladih na preduzetništvo, ručne radinosti. Sajam se sastoji iz tri komponente: prva je edukacija za mlade ljude da se bave preduzetništvom i izradom domaćih

proizvoda. Druga je sajam gdje će moći posjetioci da vide i kupe proizvode. A treća komponenta je umrežavanje relevantnih aktera društvene zajednice bez kojih ovaj projekat ne bi bio izvodljiv. Regionalni koordinator je predstavio Bedem Fest i Regionalni ruralni kamp za mlade.

Bedem Fest se održava devetu godinu zaredom, i prerastao je od lokalnog događaja do festovala koji je prepoznatljiv u regionu. Okuplja vodeće izvođače regiona, a saraduje i sa sličnim festivalima u regionu. Bedem fest organizuje NVO Pro Futuro, a održava se 3-5 avgusta 2018.

Regionalni ruralni kamp za mlade organizuje Mreža za ruralni razvoj Crne Gore. Kamp će okupiti oko 40 učesnika iz Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Kosova*, Albanije, Makedonije. Na kampu će biti prezentovan LEADER pristup i primjeri dobre prakse iz Evropske Unije i zemalja u regionima u kojima se ovaj pristup primjenjuje. Održaće se 24-27 jula 2018.

4. Prezentacija potencijala u regionu

Senior ekspert, Suzana Milošević Đorđević, je govorila o samom regionu, imajući u vidu da je učestvovala u formiranju regiona i pisanju strategije za razvoj regiona. Nakon toga je predstavila regionalne eksperte. Iz svega onoga što je sagledavano kao potencijal u regionu izvučeni su neki proizvodi koji nisu dovoljno razvijeni, ali su perspektivni, atraktivni u smislu resursa na koje se oslanjaju. Pokušali su da urade neke intervencije, kako bi onima koji učestvuju u proizvodnim lancima da ti proizvodi postanu značajniji u ekonomiji. Njihov zadatak je da sklope sve podatke i obrazlože zašto su izabrali te proizvode i zašto traže da se finansiraju grantovima. Opređeljeno je da se obradi turizam koji je vezan za vino i gastronomiju sa jedne, a sa druge strane sirevi.

Regionalni ekspert za poljoprivredno prehrambene proizvode, Predrag Marković, je istakao da je SWG uvijek imao namjeru da krajnji korisnici budu ljudi, i u tom cilju intezivno saraduje i sa ministarstvima. Analizirano je sve što je vezano za strategiju, prateća dokumenta i ono što je činjenica je da je gastronomija nešto što bi moglo biti glavni proizvod ovog regiona. Ograničili su se na sir kao nešto što bi bilo najveći potencijal regiona, i to sir iz mješine/mijeha/mišine, koji se proizvodi najviše u ovom regionu. Ovaj proizvod može da ima značajan potencijal za ostvarivanje dodate vrijednosti. Sama cijena varira od 20 do 5 eura, i taj disbalans govori da može imati veću dodatnu vrijednost. Da bi se proizvod razvijao potrebno je da proizvođači budu bolje povezani. Promocija je definitivno moguća. Povezivanje sa vinima i ostalom poljoprivrednom hranom može da ima uticaj.

Analizirana je prodaja sira iz mješine, i došlo se do saznanja da se najveći dio sira prodaje na pijacama, dok ga vrlo malo ima kao ponuda turistima ili u hotelima i restoranima. Mljekare iz Bileće i Nevesinja imaju distribuciju sira iz mješine po Bosni i Hercegovini, ali kada je u pitanju sir koji je proizveden na tradicionalan način, on ima problem sa plasmanom i marketingom.

Ima dosta deficita sa kojim se treba suočiti:

- Mljekare koje proizvode sir to rade na drugačiji način, a ne na tradicionalan.
- Mali je broj restorana gdje se može probati sir iz mješine
- Udruženja koja postoje nisu najfunkcionalnija

- Mladi nisu zainteresovani da se bave ovom proizvodnjom, a domaćinstva koja se bave su staračka, što dovodi i do pada proizvodnje
- Administrativni problemi takođe predstavljaju problem, u smislu registracije i prodaje na lokalnoj pijaci
- Standardizacije proizvodnje - sir se proizvodi na različite načine, mlijeko dolazi iz različitih krajeva što utiče i na sam sir

Ono što je potrebno uraditi je mnogo više intervencije i podrške kada je u pitanju marketing, bolje veze između proizvođača sira i tržišta. Uvođenjem sira u turističku ponudu može da rezultuje sa boljom cijenom sira, i veza sa turizmom se mora ojačati. Potrebno je da se usaglasi oko standarda, da se utvrdi minimum standarda koji moraju primjeniti svi proizvođači. Udruživanjem proizvođača i otvaranjem gastro centara ponuda bi bila bolja i efikasnija. Neophodno je uticati na administrativne probleme, kako na nacionalnom tako i opštinskom nivou. Jedno od rešenja je i olakšanje pristupa mjestima gdje bi mogli da ga prodaju, različiti događaju u regionu. Dobar primjer je Hercegovačka kuća u Trebinju, koja je odlična mogućnost da se, kako sir, tako i drugi proizvodi prodaju.

Filip Sekuloski, regionalni ekspert za turizam, je identifikovao lance vrijednosti iz oblasti turizma. Kada je region Krš u pitanju, fokus je stavljen na vinski i gastro turizam. Analizirani su podaci dobijeni iz opština regiona Krš, na obuci u Tivtu, zvanične statistike, studije, posjete vinarijama. On je predstavio smještajne kapacitete u regionu Krš, broj gostiju, broj noćenja kao i broj vinarija u regionu.

Predstavio je identifikovane deficite:

- Za razliku od primorskog dijela, područja u unutrašnjosti nisu dovoljno dobro promovisana
- Problem predstavlja i kratka sezona i nestandardizovana ponuda smještaja, odnosno nedostatak smještajnih kapaciteta u Bosni i Hercegovini.
- Hoteli ne posjeduju sertifikovanu, lokalno proizvedenu hranu, već se baziraju na komercijalne proizvode
- Lokalni vodiči se ne koriste u dovoljnoj mjeri, dok su informacije da je to pitanje koje je u fazi rješenja. Veliki je broj jednodnevnih turista, i korištenjem lokalnih vodiča same opštine bi dobile bolju sliku o broju turista
- Divlje deponije takođe predstavljaju problem, i loše upravljanje čvrstim otpadom pravi problem turizmu
- Visoke cijene registracije na booking.com, loše transportne veze, slaba saradnja između turističkih organizacija, nedovoljno poznavanje stranih jezika su takođe mapirani kao problemi

On je predložio potencijalne intervencije, kao što su veća saradnja lokalnih turističkih stejkholdera, povezivanje malih poljoprivrednih gazdinstava sa tržištem, kako bi se povećao broj noćenja. Promocija korištenja internet servisa za rezervaciju. Izrada mobilnih aplikacija za vinske kompanije. U cilju bolje ponude smatra da je potrebna edukacija malih vinarijakako bi što veći broj uveo i smještaj u ponudu, i kako bi otvorili centre za degustaciju. Uključivanje većeg broja

lokalno proizvedenih proizvoda u opštu turističku ponudu i uvođenje lokalne hrane, sir, pršuta, vina, u ponudu hotela i restorana. Neke od predloženih intervencija su i:

- dopunska infrastruktura u smještajnim kapacitetima
- Organizacija lokalnih događaja za promociju vina & sireva
- Promocija 1-dnevnih tura u vinskom regionu

5. Diskusija

U toku diskusije najviše je razgovora bilo o planinarenju, gdje su predstavnici planinarskih klubova Subra iz Herceg Novog, Volujak iz Gacka i dubrovačko neretvanske županije govorili o mapiranju staza i turističkoj valorizaciji istih. Istaknuto je da nema pomoći od strane turističkih organizacija ni opština u procesu mapiranja i održavanja staza, već da se njihovo održavanje sprovodi volonterski. Vrlo često turističke organizacije iz inostranstva dovedu svoje vodiče, a lokalni, koji i rade na održavanju staza se ne kontaktiraju. Predložen je tematski sastanak, na kojem bi učestvovali i nacionalni planinarski savezi, a ne samo klubovi, a sastanak bi mogao da se održi na tromedi Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Zaključci

Grupa zainteresovanih strana se saglasila da nastave aktivnosti na implementiranju Area Based Development pristupa. U narednom periodu se očekuje implementacija podržanih P2P manifestacija, koje će se realizovati do 01.11.2018. U periodu od juna do novembra pružaće se podrška u cilju pripreme kvalitetnih predloga projekata za apliciranje kod dostupnih fondova. Planirano je da se naredni sastanak održi u novembru ove godine, a o mjestu održavanja i svim ostalim detaljima članovi grupe zainteresovanih strana će biti blagovremeno obavješteni. Ideja je da se u periodu od oktobra do novembra organizuje i realizuje studijska posjeta za članove grupe zainteresovanih strana, za koju će maksimalno 5 članova biti izabrano na osnovu unaprijed objavljenih kriterijuma. Od 16. do 18. oktobra će se održati Forum poljoprivrednih politika, na Jahorini, i ukoliko se obezbjede sredstva neko od članova grupe zainteresovanih strana imaće priliku da bude prisutan na Forumu.

Izveštaj pripremio:

Marko Žižić

Regionalni koordinator za prekogranični region „Krš”